

FERDAN ERGUT • Tarihin Hakikatleri

FERDAN ERGUT 1967'de İstanbul'da doğdu. Yüksek öğrenimini 1989 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisansüstü eğitimine bir süre devam ettikten sonra 1994 yılında New York'taki New School for Social Research'ten yüksek lisans, 2000 yılında ise "State and Social Control: The Police in the Late Ottoman Empire and the Early Republican Turkey, 1839-1939" başlıklı tezle Siyaset Bilimi ve Tarihsel Çalışmalar alanlarında doktora derecesini aldı. Çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerdeki makalelerinin yanı sıra *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Dene-timin Diyalektiği* (İletişim Yayınları, 2004), *Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar* (Dipnot Yayınevi, 2007, Ayşen Uysal ile birlikte) ve *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010) kitaplarını derlemiştir. Halen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde devlet inşası, demokratikleşme, Avrupa'da devlet ve devrimler ve sosyal bilimlerde yöntem ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

İletişim Yayınları 3016 • Tarih Dizisi 407

ISBN-13: 978-975-05-3109-5

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Gert Block

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FERDAN ERGUT

Tarihin Hakikatleri

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	7
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR BİLME BİÇİMİ OLARAK TARİH	17
Tecrübeye ve değişime dair.....	20
Zamana dair.....	27
<i>Patikaya bağımlılık</i>	35
Nesnelliğe dair.....	45
Tarihsel hakikate dair.....	58

İKİNCİ BÖLÜM

BELGELERLE NE YAPARIZ? NASIL YAPARIZ?	83
Dil meselesi.....	85
Zihniyet meselesi.....	90
Dönemlendirme meselesi.....	98
Bir kalıntı/iz olarak belge.....	105
<i>Belgenin dışsal ve içsel değerlendirilmesi</i>	105
<i>"Birincil kaynak" dediğimiz</i>	111
<i>Kanıtları çeşitlendirmek</i>	119
<i>Belgeyi, belgeye rağmen okumak</i>	124
<i>Belge ancak bağlamına oturtulduğunda anlam kazanır</i>	131
<i>Dijital dönemde tarihçilik</i>	138
<i>Sözlü tarih</i>	141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATISAL TARİH	147
Toplumsal tarih ve kültürel tarih: Çatışmadan senteze	156
Mikro tarih	169
Edebiyat ve tarih	177
Daha analitik bir anlatıya doğru	192

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANALİTİK TARİH	203
Bağlamlar ve düzenlilikler	205
Nedenler ve nedensellik	220
Süreçler ve dışsallıklar	238
Karşılaştırmalar, teoriler, modeller ve kavramlar	248
<i>Ranke öncesi ve sonrası siyasi tarih</i>	249
<i>Karşılaştırma bahsi</i>	258
<i>Teori bahsi</i>	269
<i>Model bahsi</i>	277
<i>Kavramlar bahsi</i>	281
Tarihi sayısallaştırmak	290
<i>Sayılar ve iktisat tarihi</i>	290
<i>Sayılar ve sorunları</i>	294

BEŞİNCİ BÖLÜM

NASIL BİR TARİH?	303
Tarihin kötü kullanımı ve kötüye kullanımı	303
<i>Ortak kimlik için tarih</i>	304
<i>Büyük adamların öyküsü olarak tarih</i>	326
<i>Bir evrim hikâyesi olarak tarih</i>	328
<i>İşlevlerin açıklaması olarak tarih</i>	331
<i>Yasalara göre hareket eden tarih</i>	335
Tarihin iyiye kullanımı	345
<i>Eğitimde tarih</i>	369
SONUÇ	379
KAYNAKÇA	391
DİZİN	401

GİRİŞ

Her metin gibi elinizdeki metnin de aklında belirli bir okur profili var. O okur(lar) için yazıldı bu kitap... Bunu söylüyorum; zira her yazar gibi benim de doğru anlaşılmak gibi bir kaygım var. Metnin içerdiği konular, o konuların ele alınmış biçimi, üslup, konuların birbiriyle çok da orantılı olmayan ağırlıkları hep o mutasavver okur(lar) düşünülerek tasarlandı.

Kitap ilkin ve öncelikle tarih öğrencilerine seslenmek muradında... Öte yandan sosyal bilimlerin tarihselleşmesi gerektiğini savunduğu kadar tarihin de sosyal bilimselleşmesi gerektiğini savunan bir kitabın sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat, felsefe öğrencilerinin de ilgisini çekeceğini umuyorum. Tarihçiliğin dünyada geldiği düzeyi merkeze alan ve argümanlarını mümkün olduğunca Türkiye ve dünya tarihinden örneklerle desteklemeye çalışan bir yöntem kitabının bu okur grubuna yararlı olacağını umut ediyorum. Osmanlı/Türkiye ve dünya tarihi arasında bir ayırım gözetmeksizin örnekleri ardı ardına, ferah-feza sıraladım. İki nedenle: Birincisi önemli olan örnekler değil, örneklenen meselelerdi. Bununla bağlantılı ikincisi, yönetsel meseleler üzerine konuşurken ülkeler veya ulusal tarihler arasında bir ayırım gözetmenin anlamsızlığını bir de böyle göstermek istedim.

Kitap Birinci Bölüm’de o kadim “Tarih Nedir?” sorusuyla başlıyor. Matematik, fizik, iktisat gibi disiplinlerden farklı olarak tarih, konusuna göre belirlenmiyor. İnsana dair güneşin altında ne varsa tarihin konusu. Öte yandan, çok önemli bir kısıtı var tarihçinin: zaman. İnsan aklının ve toplumsal ilişkilerin ürettiği bütün çeşitliliği ve farklılığı bir zaman boyutunun içine oturtarak anlamaya çalışıyoruz bizler. İnsani olan her şeye yakınlık duymakla, daha doğrusu, insani deneyimin *yakınında* durmakla mükellef bir alan olarak tarihsel bilginin doğasını sadece tarihçilerin yazdıklarından çıkarsayamazdım. Edebiyatı ve felsefeyi sık sık yardıma çağırdım.

İkinci Bölüm, bizi hakikate götüreceğini düşündüğümüz belgeler ve tarihçi ilişkisine dair. Bu bölümde bir yandan geçmişte olmuş bitmiş “tarih” ile tarihçinin anlattığı “tarih” arasındaki zorlu ilişkiye bakarken bir yandan da tarihsel bilginin üretiminde tarihçinin kendisinden ve yaşadığı dönemden kaynaklanan öznelliklerin kaçınılmaz biçimde devrede olduğu bir hakikat arayışının imkânlarını sorgulayacağız.

Geçmişin dünyası çok çeşitli sorunlara getirilen çok çeşitli çözüm önerilerinin, iradelerin dünyası... O dünyada bin bir çeşit keyif, haz, mücadele, kavga, fikir ve hayat tarzı hep birlikte var oldu. Hayatın kaosuna en yakın disiplinlerden biridir tarih. Öte yandan kaosu mümkün olduğu kadarıyla anlaşılır kılmaya çalışmak gibi bir derdimiz de var. Bir yandan gerçeğin kaosu, diğer yandan o kaosu anlaşılır kılmak için zorunlu olarak başvurduğumuz çeşitli düzeylerdeki “sadeleştirmeler”... İşte ilk gerilim hattı! Hayatın çok renkliliğini olduğu gibi aktarmamızın imkânı yok; baktığımız yere, anlamaya çalıştığımız probleme bağlı olarak kaçınılmaz biçimde o renklerden öne çıkaracaklarımız olacak; kimi renkleri soldurup kimilerine daha fazla ışık düşüreceğiz.

Teorinin, modellerin, kavramların tarihsel bilginin üretimindeki konumları, determinizm, anakronizm, nesnellik, nedensellik, zaman gibi tarihçiliğin temel meseleleri üzerine kitap boyunca konuşacağız. Bu Giriş Bölümü’nde ise başka bir meseleye açıklık getirmem gerekiyor: dikotomi, yani ikili karşıtlık-

lar. Tarihle doğru bir ilişki kurabilmenin önündeki engellerin başında “ikili karşıtlıklar üzerinden” düşünme kolaylığı geliyor. Elinizdeki kitap “ya o, ya bu” ikilemelerinden uzak durarak okurunu “hem o, hem bu”ya ikna etmeye çalışıyor. Birincisinin rahatlığı elbette ikincisinde yok. “Hem o, hem bu”, içinde gerilimler barındıran bir düşünme biçimi... Türkiye’nin kültür ikliminde maalesef baskın eğilim olduğu için “ya o, ya bu” karşıtlıkları çoğu kez farkında olmadan düşüncelerimize sirayet edebiliyor. Hayatımızın her ânında keskin tercihler yapıyoruz; dahası o tercihleri hepî topu iki uç arasında yapıyoruz; daha da kötüsü tercihimizin dışında kalan öbür uç çoğu zaman şeytani olanı temsil eder hale geliyor. Hayat basit olsun istiyoruz; gerilimleri ne görmek ne de yaşamak istiyoruz. Bir gerilim ânıyla ya da bir farklılıkla karşı karşıya kaldığımızda onu bir biçimde tasfiye ederek huzurlu hayatımıza dönmek istiyoruz.

Dikotomik düşünme tarzına karşı uyanık olmamız gerekiyor elbette. Öte yandan bu tarzın bu kadar yaygın olması da nedensiz değil. Sonuçta, belirli meselelerde birbirini dışlayan yaklaşımlar mevcut olduğu için dikotomiler oluyor. Tarihsel yöntemin iki ana yaklaşımı olarak “anlatı merkezli” ve “analiz merkezli” tarihçilik –özellikle başlangıç dönemlerinde– birbirlerine karşıtlık temelinde kuruldu. Bu nedenle Üçüncü ve Dördüncü Bölümler’de ayrı ayrı ele aldım bunları. Bir yandan bu yaklaşımları “saf” halleriyle görünür kıldım; fakat öte yandan –ve daha önemlisi– ikisinin arasında kurulması gereken ve kurulan sentezlere sürekli dikkat çektim. Anlatı tarihçiliğini incelerken analitik tarihin önemini vurguladım; analitik tarihçiliği anlatırken de anlatımın... Günümüz tarihçiliği bu iki gerilim noktasını çeşitli düzeylerde birleştiriyor. Her tarihçi bu iki ucun arasında bir yerde kendini konumlandırırken belirli tercihler yapıyor. Elbette her tercihin, içerdikleri kadar dışarıda bıraktıkları da var. Yapılan tercihler sayesinde insani tecrübenin bir bölümüne ışık düşüyor ve aynı nedenle başka bölümleri gölgede kalıyor. Kitap boyunca vurgulamaya çalıştığım da bu zaten: Gerilimler gerçek. Gerçek olduğu için de tarihçiden yanıt bekliyorlar. Tarihçinin bu gerilimleri görmezden gelmek

ya da birinin lehine çözmek yerine, gerilimleri *ıçerecek* biçimde kendi yolunu çizmesi gerekiyor. Kitap boyunca hem bu ihtiyacı vurguladım hem de başarılı örneklerini göstermeye çalıştım.

İkili karşıtlıklarla düşünme biçimi sadece anlamlı bir tarihsel yöntem geliştirmemizin önünde bir engel oluşturmuyor, aynı zamanda tarihin farklı alanlarının (sosyal tarih, siyasi tarih, kültür tarihi, iktisat tarihi, mikro tarih, sözlü tarih vb.) bugün geldiği noktayı kavramamızı da zorlaştırıyor. Bu kitabı yazarken mümkün olduğunca yöntem alanından uzaklaşmama-ya çalıştım. Eğer yöntem üzerine değil de tarihyazımının gelişimi üzerine yazmış olsaydım bu farklı tarih alanlarının çok daha ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekirdi. Bu kitabın amacı açısından bunlar, esas olarak yöntemsel sorunlarla ilgili oldukları kadarıyla ve o sorunlarla ilgili oldukları bağlamlarda ele alındılar. Bu da iktisat tarihi, sosyal tarih, kültür tarihi, siyasi tarih gibi tarih alanlarının tek bir bölüm altında değil, tartışılan yöntem konularına değdikleri oranda farklı bölümlerde ele alınmalarıyla sonuçlandı. Bu sınırlı çerçevede bu alanların gelişimine bakarken yine ikiliklerle düşünmenin yanlışlığını göstermek istedim. Alanların kendi içlerindeki gelişmelerinin özetlerinden çok, bugün geldikleri noktada kendi aralarında nasıl yeni sentezler ürettiklerini vurgulamaya çalıştım. Böylelikle, örneğin her zaman daha “analitik” olmuş olan iktisat tarihinin artık “anlatıyı” da içermeye başladığını; öte yandan her zaman daha “anlatısal” olmuş siyasi tarihin artık “analizi” de içermeye başladığını göstermeye çalıştım.

Bu gerçek gerilim noktalarına veya farklı tarih alanlarına dair yazar olarak belirgin bir tavır almadım ve olabildiğince nesnel olmaya çalıştım. Öte yandan dikkatli okurun gözünden kaçmayacaktır: “Analiz” bölümü “anlatı” bölümüne göre daha uzun ve ayrıntılı. Bunun iki nedeni var: Birincisi tarih öğrenicisini veya tarih okurunu “anlatının” önemine ikna etmek için özel bir çabaya gerek yok. Tarih, zaten ve en başından itibaren öykülenerek yazılıyor. Zamanla ilintili her bilgi biçimi gibi tarihinin de ele aldığı konusunun bir başlangıcı, gelişmesi ve bitişi var. Bu bağlamda öykülemek kaçınılmaz... Öte yandan an-

latının konumu bu kadar açıkken “analiz” için aynı şeyi söylemem mümkün değil. Çoğu geleneksel tarihçi için analiz, tarihsel olanın biricikliğine halel getiren “kökü dışarıda” (yani sosyal bilimlerde!) olan bir yaklaşım. Bu tarihçilere göre insan tecrübesinin zenginliği ve renkliliği teorilere, modellere dayanan analizin soğuk bakışıyla anlaşılabilir. İşte bu kitap, ülkemizde niteliksel olmasa bile niceliksel hâkimiyetini hâlâ sürdüren bu geleneksel tarihçiliğe karşı da yazıldı.

Analiz bölümünün daha ayrıntılı olmasının ikinci nedeni ise, kitabın aklındaki ikinci okur grubuyla ilgili. Başlarken de söylediğim gibi bu kitap tarih öğrencileri kadar, sosyal bilim öğrencileri ve sosyal bilimciler için de yazıldı. Tarihi sosyal bilimleştirmek kadar sosyal bilimleri de tarihselleştirmek gerekiyor. Zaten bütün uğraşları analiz olan sosyal bilimcileri bunun önemine dair ikna etmeye çalışmanın bir anlamı yok. Öte yandan, eğer tarihsel bilgiye ve ileride açıklayacağım “tarihsel hakikate” dair bu kitapta söylenenlerin bir anlamı varsa, tarihle birlikte düşünen bir sosyal bilimcinin de analizinde bunları ciddiye alması gerekir. Şu anda çevremizdeki birçok fenomen eğer tarihsel ise, onlar üzerinde etkisi olan dinamiklere dair genel bir farkındalık geliştirmek, bu dinamikler içinde birden fazla yapısal unsur (kültürel, toplumsal, iktisadi vb.) kadar, özneyle dair unsurların da bulunduğunu idrak etmek ve hepsinden öte bu olguları açıklarken birden fazla nedenin varlığının farkında olmak gerekiyor. İnsan deneyimini etkileyen –şans dahil– çok sayıda nedensel unsur var ve bu unsurlar arasında “en belirleyici” olanını bulmaya çalışmak nafi bir çaba olmanın ötesine geçmeyecektir. Çevremizde olup bitenlerin esiri olmak, tam tersine onlara doğru müdahalelerde bulunabilmek için de bu çoklu nedenselliğin idrakinde olmak gerekiyor. Bütün bunlar doğruysa, o zaman şu da doğrudur: Bunca karmaşık unsurun bir arada olduğu bir gerçeklik, determinist (belirlemci) açıklamalarla anlaşılabilir. Elinizdeki kitap, geleneksel tarihçilerin analizi dışarıda bırakan yaklaşımlarına olduğu kadar, bir kısım sosyal bilimcinin determinist kabullerine bir itiraz olarak da yazıldı.

Bir yandan ikili karşıtlıklara dayalı düşünme tarzına, bir yandan da determinist açıklama tarzına itiraz eden bu kitap, öte yandan, bir *hakikat* iddiasını da sürdürüyor. Yanlış anlaşılabilir bu iddia üzerine de birkaç söz söylemek isterim. Tarihsel bilgi, bütün zorluğuna, müphemliğine, belirsiz alanlarına rağmen sonuçta hakikate dair bir bilgidir. Fakat bu “hakikat” pozitivizmin, determinizmin ya da geleneksel tarihçinin hakikati değildir: Bu hakikatin ne genel yasaları, ne “tek” ya da “en önemli” belirleyicisi var; ne de bu hakikat arşivlerdeki belgelerde keşfedilmeyi bekliyor.

Tarihçinin hakikati ele avuca sığmıyor. Onun üzerinde hâkimiyet kuramıyoruz. Ulaşılmasının ne kadar zor olduğunu kitap boyunca göstermeye çalışacağım. Yine de *hakikat* kavramını hep göz hizasında tutarak ilerleyeceğim. Zira bir kavramın işaret ettiği olgunun karmaşıklığı o kavramı geçersiz kılmaz. Hatta tam da bu nedenle üzerinde önemle durulmasını gerektirebilir. “Burjuvazi” böyle bir kavram örneğinin... Fransız Devrimi üzerine yapılan tartışmalarda bu kavramın toplumda hangi gruplara karşılık geldiği açık olmadığı için kavramdan bütününü vazgeçilmesi gerektiğini söyleyenler olmuştu. Oysa “burjuvazi”yi önemli kılan tam da o karmaşık doğasıydı. “Hakikat” de böylesi bir kavram.

Kitap boyunca bu kavrama çeşitli açılardan yaklaşacağız. Fakat şimdilik sadece şu kadarını söyleyeyim: Bu kitapta “hakikat” *güçlü* biçimiyle değil, *zayıf* biçimiyle kullanılıyor; kolektif bir diyalog zeminine işaret ediyor. Tarihçiler aynı olguya dair farklı açıklamalar getirebilir, o olguyu farklı bağlamlara oturabilir veya farklı süreçlerin parçası kılabilir. Zaten yüzlerce yıldır yapıyorlar bunları... Önemli olan şu ki, bu farklı yorumların bir bölümü ayakta kalmayı başarırken bir bölümü diğer tarihçilerin eleştirileri karşısında zamana direnemiyor ve yok oluyor. Demek ki tarihçiler *kolektif olarak* birbirleriyle konuşabiliyor, birbirlerinin bulguları ve yorumları hakkında eleştirel yargılda bulunabiliyor, argümanlarını temellendirebiliyor ve bunun sonucunda bazı açıklamaları eleyebiliyorlar. Bütün bunları ideolojileri, kültürleri veya ulusal kimlikleri birbirlerinden fark-

lı olmalarına rağmen başarabiliyorlar. Görüldüğü gibi oldukça *rasyonel* bir süreçten/arayıştan bahsediyoruz.

Bu kitapta savunduğum şekliyle *hakikat* hiçbir şekilde bir mutlaklık ima etmiyor. Teorik olarak her bilginin geçici olma ihtimali, bazı bilgilerin, bazı bilgilerden daha fazla doğrulanmış, daha ikna edici ve daha güvenilir olabileceği gerçeğini değiştirmez (Lloyd, 1993, s. 39). Appleby, Hunt ve Jacob'ın hakikat meselesindeki “pragmatizm”leri bu kitabın da benimsediği ilkedir. Nesneye veya insana dair iddiaların şüpheyle karşılanması gerektiğini kabul etmek, her iddiadan *ilkesel olarak* şüphe duyulmasını vazeden göreliliği onaylamak anlamına gelmez. Pragmatizmin hakikat anlayışı bazı olgular ve teorilerin ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde ve sınava tabi tutulduğunda ayakta kalamayacağını bilmekten doğar (Appleby vd., 1994, s. 284). Hakikatin bu savunusunda mutlaklık yoktur.

Tarih ve hayat arasında kurduğum koşutluk, elinizdeki metnin yazılma saiklerinden sonuncusunu da açıklıyor: Bu kitap bir yanıyla tarih *üzerine* düşünürken bir yanıyla da tarihle *birlikte* düşünmeye bir çağrı... Tarih burada anlatılmaya çalışıldığı yöntem ve düşünme biçimi ile yapılırsa, geçmişteki hakikate *olabildiğince* yaklaşabileceğimizi, geçmişteki anlam katmanlarını *olabildiğince* sökebileceğimizi düşünüyorum. Öte yandan bu şekilde tasarlanmış bir tarih algısının sadece geçmişi değil, bugünümüzü anlamlandırmak, üzerimizde etkili olan kuvvetlere dair bir farkındalık yaratmak ve nihayet çevremizde olup bitenlere müdahil olurken eylemlerimizi ve olası sonuçlarını olabildiğince doğru konumlandırmak için *de* anlamlı olacağını düşünüyorum. Dahası, bu şekilde tasarlanmış bir tarih algısı geleceği *düşünmek* için de önemli bir imkân oluşturabilir. Geleceği tahmin etmek değil –asla değil!– ama daha iyi bir geleceği tasarlarırken, onun için mücadele ederken insanların geçmiş deneyimlerine bakmak, o deneyimler içinde hiç beklenmedik, sıradışı olanı görür kılmak; hem insanı sınırlayan maddi koşulları vurgulamak ama hem de o sınırlayıcı koşullar içinde bile insanın nasıl yaratıcı olabileceğine dikkat kesilmek... Tarihle birlikte düşünmek bir yönüyle geleceğimizi de düşünmektir.

Öte yandan tarih, gelecek tahayyülümüzü zenginleştirip derinleştirebileceği gibi onu yoksullaştırıp sığlaştırabilir de. Kitabın Beşinci Bölüm'ü öncelikle tarihin yapmaya muktedir olduğu kötülükleri gösterdikten sonra farklılıklarımızla birlikte ortak bir gelecek inşasında yardıma çağırabileceğimiz başka bir tarihin de mümkün olduğunu gösteriyor.

Yukarıda “gerilimlerden” bahsetmiştim. Gerilimlerle birlikte yaşamayı öğrenemezsek, o gerilimlerden bir üretkenlik, bir zenginlik çıkartamazsak, çözümlerin değil, sorunların parçası olacağız ve oluyoruz. Tarihi bu gözle okumanın ve çalışmanın, modern hayatın içinde kendine güvenen, kendi gibi olmayan her ötekiyle karşılaştığında ürküp kabuğuna çekilmeyen yurttaşların çoğalmasına katkı sunacağımı umuyorum. Tarih okumanın sadece geçmişi öğrenmek değil, kendimizi bugüne konumlandırmak gibi bir işlevi de var. Her iyi tarihçi bilir: Her insan, her toplum, her kültür kendinden daha büyük bir dünyanın parçasıdır. Tarihimizi ıssız bir adada tek başımıza değil, ötekilerle birlikte yaptık. Böylesi bir tarih bilgisinin eşlik edeceği yurttaşlık bilincinin ortak yaşamımıza yapacağı katkı üzerine düşünmeye bir çağrı bu kitap aynı zamanda.

Bu bölümü bitirirken iki entelektüel borcumu ifa etmek isterim: Birinci borcum kitaplara, ikincisi ise değerli bir dostuma... Elbette her kitap, başka kitaplardan doğar. Elinizdeki kitabın ise özellikle iki kitaba büyük borcu var. Michael Stanford'un *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz* ve C. Behan McCullagh'ın *The Truth of History (Tarihin Hakikati)* kitaplarına yapılan referansların çokluğu bu entelektüel borcumun altını çizmek içindir. Özellikle *Kılavuz* bu kitabın temalarının belirlenmesinde büyük pay sahibidir.

Ödemem gereken ikinci borcum ise sevgili dostum ve değerli tarihçi Oktay Özel'edir. Şanslı bir kitap bu: Oktay gibi bir tarihçi tarafından baştan sona büyük bir özen ile okundu, yorumlandı ve eleştirildi. Oktay'ın eleştirilerinin ve önerilerinin istisnasız hepsiyle yüzleştim; hemen hepsi –kendisini tanıyanların tahmin edeceği üzere– çok isabetliydi ve gerekli değişikliklerin veya düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılıyordu. Yaptım

tabii; öte yandan, bazı argümanlarımda ısrarcı oldum. Yaptığımız müzakerelerin sonucunda anlamıştım ki, o argümanların biraz daha temellendirilmeye, daha doğrusu, yanlış anlaşılma ihtimallerinin azaltılmaya ihtiyacı vardı. Nitekim şu an okuduğunuz bu Giriş, o müzakerelerin sonucudur. Yanlış anlaşılmalarda her metnin kaderinde var; sıfırlanamazlar. Umarım ki bu satırlar bunları bir nebze olsun azaltabilmiştir. Bundan sonrasını okurun metinle kuracağı ilişki belirleyecek. En azından metnin kendi üzerine düşeni yapabilmiş olmasını umut ediyorum.

Okurun izniyle, son olarak iki teşekkürüm daha var: Varlığıyla mutluluk, olduğu kişi itibarıyla da gurur kaynağım kızım Nice Ergut'a ve hayatımı paylaştığım Selnur Tari'ya... Bu kitap ülkenin huzursuz bir döneminde huzurlu bir ortamda yazıldı. Ülke huzursuzluğundan kendince payını almış biri olarak biliyorum ki bu tezadı Selnur'a borçluyum. Hayatıma kattıkları için şükran...

BİR BİLME BİÇİMİ OLARAK TARİH

Dünyayı bilme biçimleri farklıdır. Çeşitli araçlarla ve çeşitli şekillerde bilinebilir dünya... Matematik, fizik, kimya yoluyla bilinebileceği gibi felsefe, sanat, siyaset, sosyoloji, ekonomi yoluyla da bilinebilir. Bütün bunların yanında bir de tarihsel olarak bilinebilir. Öte yandan, dünyayı tarihsel olarak bilmeye, anlamaya çalışan disiplinlerin hepsi insana dair olmak zorunda değil. Örneğin astronomi, jeoloji, evrimsel biyoloji, paleontoloji gibi doğa bilimlerinin ürettikleri bilgi de esas olarak *tarihsel* bilgidir. Bu bilimler de tıpkı tarih gibi belirli bir zaman boyutunda birbirleriyle sürekli karmaşık etkileşimler halinde olan değişkenlerle uğraşır. Başka bir deyişle, zaman bunlar için *de* kritik önemdedir.¹

Bu kitap ise insana ait olan tarihsel bilginin niteliği, doğası ve bu bilginin üretim süreçleriyle ilgilidir. Bu anlamıyla tarih bilgisi esas olarak insan tecrübesine dair olan bilgidir. Öte yandan insan tecrübesini anlamaya ve açıklamaya dönük bilgi üreten

1 Buradan bakıldığında bilimleri “doğa bilimleri” ve “beşeri/sosyal bilimler” olarak ayıran geleneksel yaklaşımın yanında bir de bu ayrımı kesen “tarihsel olan ve olmayan bilimler” ayrımı üzerine düşünmek ufuk açıcı olabilir. Zaman boyutunun *epistemolojik* olarak çok önemli olduğu evrimsel biyoloji, jeoloji, astronomi, paleontoloji gibi alanlar doğaları gereği tarihsel bilimler arasında niye sayılmasın? (Tilly, 1981, s. 7).

tek sosyal bilim disiplini elbette tarih değil. Onu diğerlerinden –sosyoloji, iktisat, siyaset, antropoloji– ayıran en önemli unsur ise zaman... Daha doğrusu zaman unsurunun tarihçinin açıklamarındaki merkezî önemi. Bizler insan tecrübesini *zaman* boyutuyla inceliyoruz. Zaman ise değişim demek. Bugün çevremizde olan her ne varsa geçmişte bu halleriyle olmamasının ve –elbette– gelecekte de bu halleriyle olmayacak olmasının nedeni zamandır; zaman içinde değişen, dönüşen insan eylemlilikleridir. Öyleyse, biz tarihçiler geçmişte yaşamış ve artık aramızda olmayan kadınların ve erkeklerin tecrübelerinin zaman içinde nasıl değiştüğünü, bu değişimlerin dinamiklerini, nedenlerini anlamaya ve açıklamaya çalışıyoruz. İşte bu nedenle tarih –muhafazakârların düşündüklerinin aksine– sabitelerin, değişmez özlerin değil, değişimin bilgisidir.

Yaptığımız işin çetrefilli olduğu aşikâr: Tarihçinin anlamaya ve açıklamaya çalıştığı dünya artık yok. Bizler olmayan bir dünyanın bilgisini üretmeye çalışıyoruz. Adına –ileride oldukça sorunlu bir adlandırma olduğunu iddia edeceğimiz– “kaynak” dediğimiz belgelerle o yok olmuş dünyaya ulaşmaya çalışıyoruz. Bir yanıyla trajik ve başarısızlığa mahkûm bir çaba gibi görünüyor! Siegfried Kracauer “tarih var olmasaydı, imkânsız bir uğraş olduğu söylenebilirdi neredeyse,” diyor (2014, s. 123).

Müphemlik, daha henüz işin en başında, yaptığımız işin adlandırılmasında başlıyor. Le Goff’un (1992, s. 102) dikkat çektiği gibi “tarih” sözcüğü birçok dilde farklı anlamları aynı anda barındırır. Fransızcada *histoire*, İspanyolcada *historia*, İtalyancada *storia*, Almandaca *Geschichte* sözcükleri i) gerçekleşmiş olaylar dizisi, ii) o olaylar dizisinin hikâyesi ve iii) bütünüyle kurmaca hikâye anlamlarına gelir. Şanslıyız: Birçok dilin aksine Türkçe “tarih” ve “hikâye”yi birbirinden ayırmış (yine de en azından bizim argomuzda zaman zaman ikisinin örtüşüğünü hatırlayalım).

Tarihin, insani tecrübenin bütün veçheleriyle ilgilendiğini ve bunu bir zaman boyutunun içine oturtarak yaptığını söyledik ama, bu paragrafın ilk cümlesindeki “hata”yı fark etmediyseniz önce bunun üzerinde durarak başlamak iyi olabilir. Cümledeki

“tarih”, “tarihçi” olacaktı. Zira tarih hiçbir şeyle ilgilenmez; ilgilenen tarihçidir. Söz konusu olan iki apayrı “tarih”tir: Birinci anlamıyla tarih geçmişte olmuş bitmiş, neredeyse sonsuz olaylar yumağıdır; geçmişin ta kendisidir. Artık bu yok! Gözleyemeyiz, duyamayız, dokunamayız, koklayamayız. Oysa tarihin ikinci bir anlamı daha var: tarihçinin yazdığı tarih. Aralarındaki bu derin farka rağmen cümleyi böyle kurmak durumundaydım; zira birçok dil gibi maalesef bizimki de bu ikisini ayıracak iki farklı sözcüğe sahip değil. Bu nedenle Michael Stanford *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz* adlı önemli kitabında bu iki farklı tarihe Tarih 1 (*olay olarak tarih*) ve Tarih 2 (*anlatım olarak tarih*) diyor. Kitabın sonuna kadar bu ayrımı dikkate alacağız.

Bir arkadaşı Stanford’a İngilizlerin tarihi ile ilgili bir kitap hakkında ne düşündüğünü sorar. Stanford “Rahat okunan bir kitaptır, ama seni uyarmalıyım, yüz yıldan fazla bir süre önce yazılmıştır,” der. Arkadaşının yanıtı, tarihçi olmayan pek çok kişinin vereceği yanıtıdır: “Ne fark eder. Tarih tarihtir, öyle değil mi?” Stanford şöyle devam ediyor: “Belli ki *olay olarak tarih* ile *anlatım olarak tarihi* birbirine karıştırıyordu. Geçmiş değişmez; bu konuda haklıydı.” Oysa tarihçinin kitabında yazdıkları “olay olarak tarihin değil, anlatım olarak tarihin bir örneğidir. İşte bu kesinlikle her zaman değişir” (Stanford, 2010, s. 2-3).

Buraya kadar söylenenler, ana izlekleri ortaya çıkarmış durumda. Artık şu sırayla teker teker hepsini açımlayarak kitaba başlayabiliriz: Birincisi, tarihçi geçmişte olmuş bitmiş *insan tecrübelerine* ait bilgi üretir; bu tecrübelerin ne olduğunu, nasıl olduğunu, hangi dinamiklerle *değiştiğini* anlamaya çalışır. İkincisi, bütün bu değişimleri *zaman* boyutunun içinde inceler. Tarihçinin artık olmayan bir dünyaya ait ürettiği bilginin bütünüyle zaman bağımlı olması ise bizi üçüncü izlegimize, yani böylesi bir bilgi türünün *nesnellik* ile olan karmaşık ilişkisine getirecek. Ve nihayet bütün bunları açılmadığımızda, dördüncü izlek olarak, tarihçinin ulaşmaya çalıştığı *hakikatin* doğasına dair konuşma imkânı bulmuş olacağız.

Tecrübeye ve değişime dair

E.P. Thompson gibi tarihçiler geçmişte yaşamış, artık aramızda olmayan sıradan insanların tecrübelerini anlamaya adanmışlar meslekî yaşamlarını. O tecrübeleri modern okur için yeniden kurgular ve yorumlarken tek düşündükleri, o insanların eylemlerine hak ettikleri değeri ve saygınlığı iade etmektir. Thompson'ın sürekli hatırlattığı gibi o insanlar kendi hayatlarını kendileri için yaşadılar; biz tarihçiler için değil! İşyerindeki makineleri kıran bir Luddcu İngiliz emekçisinin eylemini, geleceği engellemeye çalışan bir akıldışılık diye yaftalamadan önce o eylemle neyi başarmak istediğini, nasıl bir politik programa sahip olduğunu anlamalıdır tarihçi.

Tecrübelerle tanışıklık etmek, bizimkinden farklı olan tecrübeleri anlamaya çalışmak keyifli uğraştır. Geçmiş merak duyanlar bu geçmiş duygusunu ilk ne zaman aldıklarını bir düşünsün. Çok muhtemeldir ki, çocuk yaşlarda aile büyüklerinin kendi tecrübelerine dair anlattıkları hikâyelerden aldılar bu duyguyu. Birçoğumuz o büyüklerin renkli anlatımlarıyla bize kendi geçmişlerinden örnekler verdikleri ya da “ben senin yaşındayken,” diye başlayan repliklerini dinleyerek büyüdük. Onların dünyası ne kadar da farklıydı bizimkinden. Yer yer abartmalarını hissediyor olsak da bu hikâyelerde esas ilgimizi çeken unsur değişimdi.

Tarih tam da budur: değişim. Ne oldu da onların dünyasından bizim dünyamıza geldik? Ne değişti? Nasıl değişti? Niye değişti? Tarihte neredeyse hiçbir sabite yoktur. Bugün *böyle* bildiğimiz hiçbir şey geçmişte *böyle* değildi ve –bu doğruysa– gelecekte de *böyle* olmayacak demektir. “Tarih bilinci” hakkında çok şey söylenir, çok tanım yapılır; lakin en yalın tanımını yaptık bile! Geçmiş bugünden farklıydı ve dahası, gelecek de bugünden farklı olacak. Bugün tımar meselesi, sadece tarihçilerin meselesidir. Zira, artık yok! 16. yüzyılda yaşayan bir Osmanlı tebaasının muhtemelen “onsuz olmaz” dediği ve sonsuza kadar var olacağını varsaydığı bir kurumdan bahsediyoruz.

Herhangi bir olgu tarihsel ise değişmiş ve değişmeye devam edecek demektir ve tarihsel olmayan hangi olgu vardır dersenez, yanıtı kolay verilemez. Çocukluk bile biyolojik olduğu kadar tarihsel bir olgudur. Ortaçağ Batı toplumlarında 7 yaşını bitirip artık ana-babaya bağlı bir hayat sürme zorunluluğu kalmayanlar çocuk olmaktan çıkıyor ve yetişkinler dünyasına geçmeye hazır görölüyorlardı. “Çocukluk” dediğimiz süreyi uzatan modern dünyaydı (Aries, 1962).

Değişim çevremizde her an, her yerde oluyor. Şimdilerde hızı artmış olabilir; ama geçmişte de insanların fiziki ve toplumsal çevreleri sürekli bir değişimin içindeydi. Sorun şu ki, insan beyni bunları algıladığı sürece değişimi gözlemleyebiliyor. Başka bir deyişle nesnel olarak değişim dediğimiz olgu pratikte *algılayabildiğimiz* değişim demektir (Stanford, 2010, s. 181).

Algı meselesi tarihyazımının da ayrılmaz bir parçasıdır. Tarihçiler ancak algılayabildikleri veya dikkatlerini çeken değişimleri açıklama ihtiyacı duyarlar. Neyi, ne zaman ve nasıl algıladıkları ise hem kişisel olarak sahip oldukları kanaatler, kavramlar, ilgiler ve hatta dünya görüşleri ile hem de “dönemin ruhu” ile belirlenir. M.C. Lemon farklı zamanların, farklı kültürlerin dünyayı farklı algılama biçimleri doğurduğunu söyledikten sonra şunu ekler: “Antik Roma dünyasında ‘hava boşluğu’ kavramı yoktu. Günümüzün birçok toplumunda ‘ergen’ kavramı bulunmaz” (Lemon, 2003, s. 292).

Hakikatin algı ile bağı radikal sonuçlar ima eder. Algımızdan bağımsız çıplak bir hakikatin varlığından konuşmak doğru olsa bile işe yarar olmayacaktır. Her insan gibi tarihçi de hayatın içinde var olan, daha doğrusu varlığı ile dikkatini çeken ve onu diğerlerinden ayırmasına imkân veren belirli bir olguya ilgisini yoğunlaştırır. Oysa hayatın “dikkatimizden kaçan” kimbilir ne boyutları vardır? Antik Romalının ilgi ve dikkat alanına girmedi diye “hava boşluğu” hakikat olmaktan çıkmamıştı; sadece o dönemde kavram hiçbir işe yaramıyordu.

Eğer böyleyse hakikate *bütünyle* nüfuz etmemizin önünde çok derin ve yapısal bir engel var demektir. Bu engel en geniş düzlemde insan olmamızdan kaynaklıdır. Dışımızdaki dünyayı

bir insanın gözünden görüyoruz. Bizler sadece bize önemli görünen, bizim ilgilerimize (maddi, estetik, cinsel vs.) değen olgularla ilgileniyoruz. Bizim gördüğümüz dünyanın, görülmesi mümkün olan tek dünya olmadığını anlamak için bir karıncanın veya maymunun gördüğü/hissettiği dünyayı düşünmek yeterlidir. İşte bu nedenle “ergen”, “hava boşluğu”, “ağaç” gibi şeyler *gerçekten* var mı sorusu anlamlı değildir. Anlamlı olan, dışımızdaki dünyayı anlamaya çalışırken bu sözcüklerin ve onlara yüklediğimiz anlamların güvenilir ve pratikte işe yarayıp yaramadığıdır (Lemon, s. 387). Öyleyse sormamız gereken soru kullandığımız sözcükler ve kavramların problematiğimiz için işe yarayıp yaramadığıdır.

Sosyal bilimlerde yürütülen tartışmaların büyük bölümü sorulan soruların nasıl araştırılacağı ve nasıl temellendirileceği ile ilgili olmuştur. Oysa hangi soruları sorduğumuz, neyi araştırmaya değer bulduğumuz meselesi –yani *problematik*– hepsini önceler ve en az diğerleri kadar önemlidir. Hangi dönemlerde, hangi kültürlerde hangi sorular soruldu? Margaret Somers’in “keşfin bağlamı” dediği bu mesele bizi bilme biçimlerimizin de bir tarihi olduğu konusunda düşünmeye sevk eder. Keşfin bağlamı (sorulmuş olan sorular) birçok açıdan verilen yanıtları etkiler (Somers, 1996, s. 58). Sorulan sorunun yanıtını nerelerde ve nasıl arayacağımız ya da ne tür olgularla o yanıtı oluşturacağımız meseleleri, sorulan soruyla doğrudan ilintilidir.

Soracağımız sorular ise içinde bulunduğumuz “bilgi kültürleri” tarafından belirlenir.² O kültürler, kavramsal ve pratik ihtimaller yelpazesidir ve o yelpazenin kapsamadığı alanlardaki soru ve problematikler görünmez olurlar. Başka bir deyişle, bazı problematikler o bilgi kültürü içinde aşına olduğumuz akıl yürütme yelpazesinin dışındadır ve tam da o nedenle aslında *yoktur!* (Somers, s. 64). Örneğin yoksulluğu çalışırken eğitim düzeyine bakarız; bunun önemli bir bağımsız değişken ol-

2 “Bilgi kültürü”/problematik Kuhn’un paradigmasından daha farklı ve daha kapsayıcıdır. Farklı paradigmalara sahip sosyal bilimciler neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda tartışabilirler; ama bu bilimciler aynı “bilgi kültürü” içindeyseler hakkında doğru veya yanlış olduğunu ileri sürdükleri yanıtların hangi şeye ait olduğu konusunda uzlaşacaklardır (Somers, 1996, s. 65).

duğunu düşünürüz. Öte yandan yoksulluk ile “sosyal adalet” arasındaki ilişkiyi çalışmayız. Zira “bilgi kültürümüzde” i) adalet ölçülebilir, tanımlanabilir bir değişken değildir ve o nedenle ona dair bir soru üretemeyiz ve ii) ahlâk felsefesine dair bu sorular, biz sosyal bilimcilerin alanlarına dahil edilmezler (Somers, s. 73).

Tarihçiler algılarının sınırları içinde A durumundan B duruma geçişi anlamaya çalışır. B, A’dan değişik bir durumdur; zira arada birtakım olaylar olmuş ve durum değişmiştir. Kilit sözcük, *olay*... Değişimle ilgilenen tarihçi esasında olay ile ilgilenir. Değiştiren, olay veya olaylardır. Ve nasıl ki *değişim* son tahlilde insan algısına bağlıysa o değişime yol açan *olay* da insan algısından bağımsız değildir. Olay dediğimiz şeye dair net bir tanım geliştirmemizin önündeki zorluklar da bundan kaynaklanır. Birinci zorluk, olayın bağlam bağımlı olmasıdır. Olan şeyler, insana ve onun içinde bulunduğu bağlama göre olay haline gelir veya gelmez. Öncelikli sormamız gereken soru, olan şey kimler için *olaydır*? (Stanford, 2010, s. 182). Arabanın bozulması, o sabah okuluna gidemeyen bir üniversite hocası için bir olaydır elbette. Bu haliyle öğrenciler açısından bir olay değilken, eğer o sabah dersi varsa, iptal edilen dersi öğrencileri için de olay haline gelir.

1876’da Meşrutiyet’in ilan edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu için bir olaydı diyebiliriz. Fakat bütün Osmanlılar için de böyle miydi? İşinde gücünde bir köylü için mesela? Darling’in belirttiği gibi “insanların büyük bir kısmı ekonomik gelişmelerden, demiryolları inşasından, yeni ekinlerin ve ticaret biçimlerinin imparatorluğa girmesinden ve hatta başörtüsü üzerindeki yeni bir desen ya da bir caminin duvarındaki boyamadan, 1876 Anayasası’nın ilanına nazaran çok daha fazla etkilenmişlerdi” (Stanford, s. 178).

1789 Fransız Devrimi pek çok açıdan bir dönüm noktası oluşturan büyük bir olaydı. Oysa tarihçi Bourdeau 1888’de yazdığı kitapta söylüyordu: Dört yüz milyon Çinli için Fransız Devrimi diye bir şey olmamıştı. Bırakalım Çin’i, Fransa’da “şu ya da bu uzak vadede, birçok sakin köyde, gürültüsü dünyayı

tutmuş görünen o olayların sözü bile edilmiyordu” (akt. Ranciere, 2011, s. 30). Belli ki, olan bir şeyin “olay” haline gelmesi son tahlilde ilişkiler ağının genişliği ile ilgili bir hal... 1789’da Çinliler için Fransız Devrimi bir “olay” değildi. Tersine de doğrudur: Bundan kırk yıl önce Çin dünya sistemine eklenmemiş iken orada ortaya çıkan bir virüs salgını da Avrupa için bir olay olmayacaktı. Oysa o salgın bu satırların yazıldığı sırada “Covid 19” olarak ortaya çıktığında sadece Avrupa için değil, bütün dünya için bir “olay” olmuş durumda.

Olayı tanımlamaya yönelik muğlaklıklardan birisi onun bağlam bağımlı olması ise bir diğeri de süresidir. Olayın süresini de tanımlayamıyoruz. Birinci Dünya Savaşı’nı tetikleyen olay Avusturya arşidükünün suikastıydı ve birkaç saniye sürmüştü. Bu süreyi, insanlığın en büyük “olaylarından” biri olan tarımın icadının süresiyle karşılaştırm! (Stanford, 2010, s. 183).

Değişim olgusuyla haşır neşir olan, değişimin insan ve toplum hayatında sıradışı bir olgu değil, bir norm olduğunun idrakinde olan tarihçinin kamusal alanda bu sözünü dolaşıma sokmasının çok önemli ve ufuk açıcı olduğunu düşünüyorum. Zira sıradan bireyin değişimi algıladığı andaki ilk tepkisi korku olacaktır. İnsanlar bilinmeyen ne getireceğinden ürkerler.

Bilinmeyen bir geleceğe doğru düz bir çizgi üzerinde ilerleyen zaman algısı modern bireye aittir. Eskiden böyle değildi. Zaman meselesini bir sonraki bölümde daha ayrıntılı inceleyeceğiz; şimdilik şu kadarını söyleyelim ki antik dönemde insanlar dairesel bir zaman boyutunda yaşıyorlardı. Bir noktada başlayan süreç, aynı noktaya gelerek tamamlanırdı ve sıradışı olaylar sonuca etki etmeyecek sadece geçici rahatsızlıklardı.³ Böyle bir zaman algısı içinde yaşayan bireyin “değişim”den kork-

3 Fransız Devrimi’ne kadar *revolution* sözü devrimi çağırılmıyordu. Tam tersine, özellikle astronomideki yaygın kullanımında gök cisimlerinin dönmesini ifade eden *revolve* sözcüğünden türetilmişti. Yörüngesinde dönen ve başladığı yere gelen gezegen gibi... Avrupa’nın belki de kelimenin gerçek anlamıyla en muhafazakâr halkı İngilizlerin 1640’ta kendi yaptıkları devrimden korkup ona “İç Savaş” derken 1688’de Stuart monarşisinin yeniden iktidara gelişini “Muhteşem Devrim” diye nitelendirmeleri aslında kelimenin asıl anlamına daha uygundur.

ması için bir neden yoktu; zira başlangıç noktasına geri gelinecekti. Bu algı, kökenlerini Hıristiyanlıktan alan bir fikrin 17. yüzyılın Bilimsel Devrimleri ortamında tahkim edilmesiyle birlikte büyük bir dönüşüme uğradı. Artık zaman bir noktada başlayıp gelecekteki başka bir noktada bitecekti. Modern bireyin varoluşundaki gelecek kaygılarının tohumları böylece ekildi (Appleby, 1994, s. 58).

İnsanın temel varoluş halinde bir muhafazakârlık olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Öznenin bilinci, tercihleri ve eylemleri esas olarak kendini yeniden üretmeye yöneliktir. Oysa birçok durumda kendini yeniden üretmeye ayarlı bu eylemlerin sonucu, büyük dönüşümler olabiliyor. Tam da bu nedenle, bu büyük dönüşümcü anlar sınırlarından, koşullarından bağımsız olarak bütünüyle kendi iradeleriyle eyleyen öznelerin bilinçli eylemlerinden ziyade, o eylemlerin *niyet edilmemiş* sonuçları olarak açıklanabilir. Her öznenin eylemi diğer öznelerin eylemleriyle ve bu eylemleri kuşatan birden çok yapısal bağlamla etkileşim halindedir. Sonucu belirleyecek olan da bu etkileşim kümeleridir.

İçinde bulunduğu durumdan hoşnutsuz olan bireylerin sayısı tarihin her döneminde ve her yerde çoğunluktadır. Böyle olmakla birlikte bu hoşnutsuzlukların ayaklanma, devrim ya da bir toplumsal hareket olarak somutlaştığı durumların tarihte beklediğimizden niye daha seyrek olduğu üzerine düşünmemiz gerekir. Troçki'nin dediği gibi eğer düzene duyulan öfke veya kızgınlık ayaklanmaya yol açsaydı, tarihin her ânında ve her yerde ayaklanmalar görmemiz gerekirdi (Wickham-Crowley, 1997, s. 48).

Ayaklanmaların, devrimlerin yaşandığı birçok durumda dahi bu muhafazakârlığın izlerini görmek mümkündür. Devrimlerin büyük çoğunluğu kitlelerin o âna kadar sahip oldukları hakların ellerinden alınmaya başlandığı dönemlerde gerçekleşti. Proleterleşme süreçlerinin kolektif eylemler ve devrimlerle şekillenmesinin arkasında da bu yatar: İnsanlar *proleterleşmemek* için o eylemleri yaptılar. İşçileşmek, olabilecek en kötü şeydi. Üretim araçları üzerindeki denetimlerini kaybetmeyi,